

mauer mit Rest des äußeren Mauerhaupts, Ansicht von Nordosten, Zustand 1988.

Abb. 4: Starý Světlav, Situation aus der Abb. 3, gegenwärtiger Zustand; der Abschnitt des Mauerhaupts rechts unten existiert nicht mehr.

Abb. 5: Starý Světlav, ein Teil der Außenseite der westlichen Partie der Burgkernzwingermauer; auf der Aufnahme deutlich stärkeres Mauerwerk der unteren Teile der Mauer und Reste der Kalkanstriche oben; Ansicht von Nordwesten.

Abb. 6: Starý Světlav, abgerundete Nordostecke der Burgkernzwingermauer, Ansicht von Osten, Zustand 1988.

Abb. 7: Starý Světlav, Situation aus der Abb. 6, Zustand nach dem Einsturz der westlichen Partie vom Mauerhaupt.

Abb. 8: Starý Světlav, Ruinen der westlichen Partie der Ringmauer des Burgkerns, Ansicht von Nordwesten; im Vordergrund Verlauf des inneren Mauerhaupts, rechts Zwinger.

Abb. 9: Starý Světlav, Innenseite der Nordwestecke der Ringmauer des Burgkerns, Ansicht von Süden.

Abb. 10: Starý Světlav, ein sekundär verwendetes architektonisches Glied nahe der Palassüdwestecke, unten der deutlich stärkere Mauersockel; Ansicht von Westen, Zustand 1984.

Abb. 11: Starý Světlav, Ansicht der nördlichen Ecke eines Palasraumes (des dritten von Westen); in der Grabung ein Teil des Hauptes der inneren Quervand (links), die an die Hofmauer mit einer Baufuge anknüpft; rechts von der Berührungsstelle ein deutliches Innenblendenfragment, Ansicht von Süden, Zustand 1998.

Abb. 12: Starý Světlav, gegenwärtige Ansicht der Partie aus der Abb. 11; Fragmente vom Mauerwerk mit der Aussagekraft sind offenbar unwiederbringlich verloren.

Abb. 13: Starý Světlav, Ansicht eines Blocks vom Mauerwerk, den eine illegale Grabung abgedeckt hat; links Außenseite der Palashofmauer, rechts Mauerwerk und westliche Ecke des Blocks; an der Oberfläche der Steine Reste des Putzausstattungs, Ansicht von Westen, Zustand 1999.

Abb. 14: Starý Světlav, Blick vom Burgkernbereich zur südlichen Partie des Ringwalls und -grabens, Ansicht von Nordosten.

Abb. 15: Starý Světlav, Situation der Burg und ihrer nächsten Umgebung; rechts unten das Joch unter dem Berg Brda, links das Joch nordwestlich unter dem Gipfel vom Berg Baba.

Abb. 16: Starý Světlav, die weitere Situation der Burgumgebung; rechts Befestigung auf dem Gipfel des Berges Brda, links Burgbereich, links unten Gipfel vom Berg Baba.

Abb. 17: Starý Světlav, perspektiver Rekonstruktionsversuch der Burg im Zustand gegen Mitte des 15. Jahrhunderts nach dem Arch. Pavel Šimeček; Autor der Zeichnung vermutet, daß der Palasbau die Ringmauerhöhe übergriff, an der Südseite des Burgkerns setzt er keinen Zwinger voraus; Ansicht von Westen (Zeichnung P. Šimeček, 2003).

Abb. 18: Starý Světlav, Aufnahme der in der Burg gefundenen Steinmetzdetails: a – Profil eines Blocks vom Torgewände(?), b – Profil eines Glieds aus der westlichen Partie des Palas (sekundär verwendetes Stück), c – Profil eines Bauglieds vom Palasinneren, d – Fragment eines Steingeschosses vom Zwinger nahe des Eingangsobjektes.

Abb. 19: Starý Světlav, die älteste bisher festgestellte Fotografie der Burgruinen aus der Zeit vor 1907; Ansicht von Süden, der Felsen im Hofbereich (rechts) und westliche Partie der Burgkernringmauer (reproduziert vom Werk: Peřinka, V., 1907, Abb. 29, S. 151).

Abb. 20: Starý Světlav, gegenwärtiger Zustand der Partie aus der Abb. 19, die Mauerkrone ist (besonders an der linken Seite) erheblich niedriger.

(Übersetzung J. Noll)

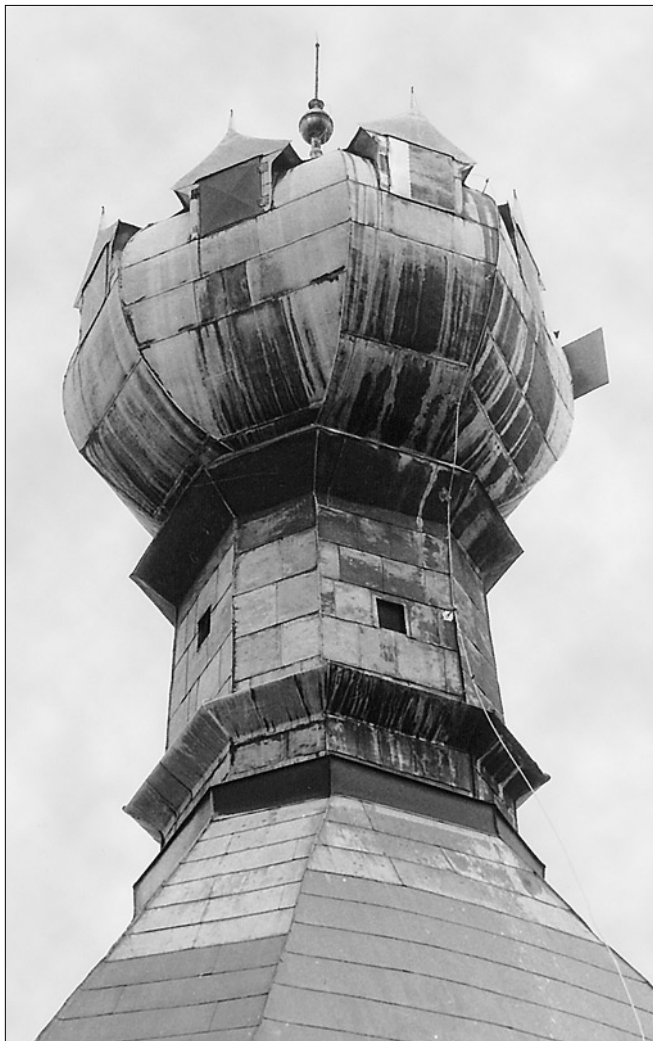
STANOVÁ STŘECHA S VYHLÍDKOVOU BÁNÍ DOMU ČP. 15 KALICH V LITOMĚŘICÍCH

MICHAL PANÁČEK – MILADA RADOVÁ
- ŠTIKOVÁ

Jednou z nejtypičtějších dominant města Litoměřic je nepochybně jehlancová střecha vrcholící vyhlídkovou bání, připomínající svým tvarem kalich, která korunuje mohutný měšťanský dům čp. 15 v jižní frontě hlavního náměstí. Již od raného novověku byla tato stavba obdivována a zasluženě zvýrazňována na vedutách a prospektech města, dnes je oblíbenou turistickou atrakcí. Její konstrukčně typologická a architektonicko umělecká podoba však svým významem daleko překračuje nejenom hranice města, ale celé oblasti českých zemí.

Obr. 1: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Celkový pohled od severozápadu (foto M. Panáček, 2001).

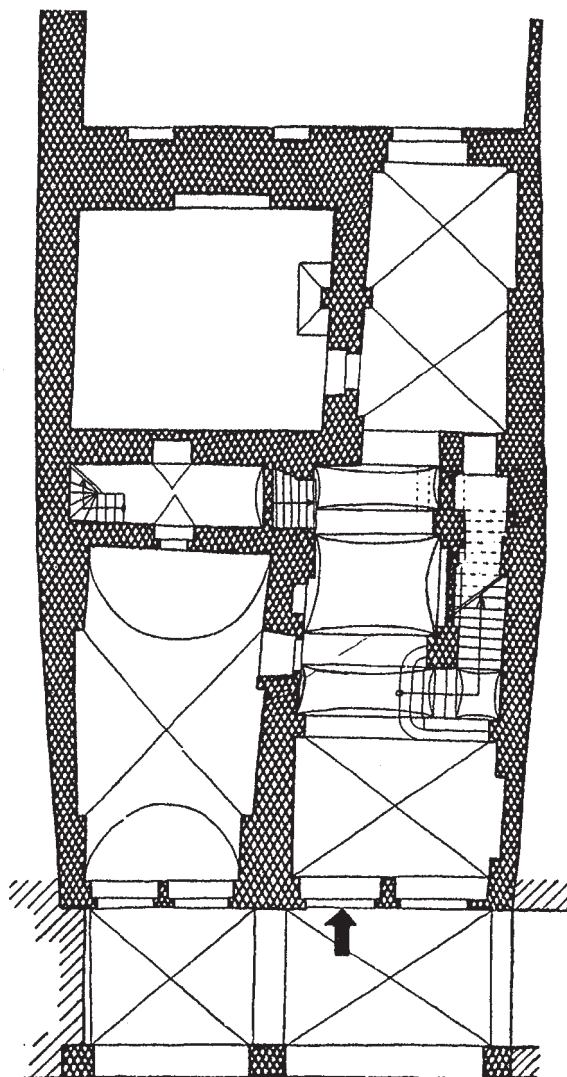

Obr. 2: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Detail vrcholu stanové střechy, osmiboké věže a vyhlídkové bány, pohled od jihozápadu (foto M. Panáček, 2002).

Obr. 3: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov stanové střechy, založení polygonální stolice věže na prahovém roštu, pohled od jihozápadu (foto M. Panáček, 2002).

Výstavný měšťanský dům, kterému se pro jeho střechu všeobecně říká Kalich,¹⁾ je do dnešní doby dochován v částečně pozměněné renesanční podobě.²⁾ Dvoupatrový průjezd dům na hloubkové parcele se do náměstí otevírá šes-

0 10 m

Obr. 4: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Půdorys přízemí (podle O. Votočka, 1955).

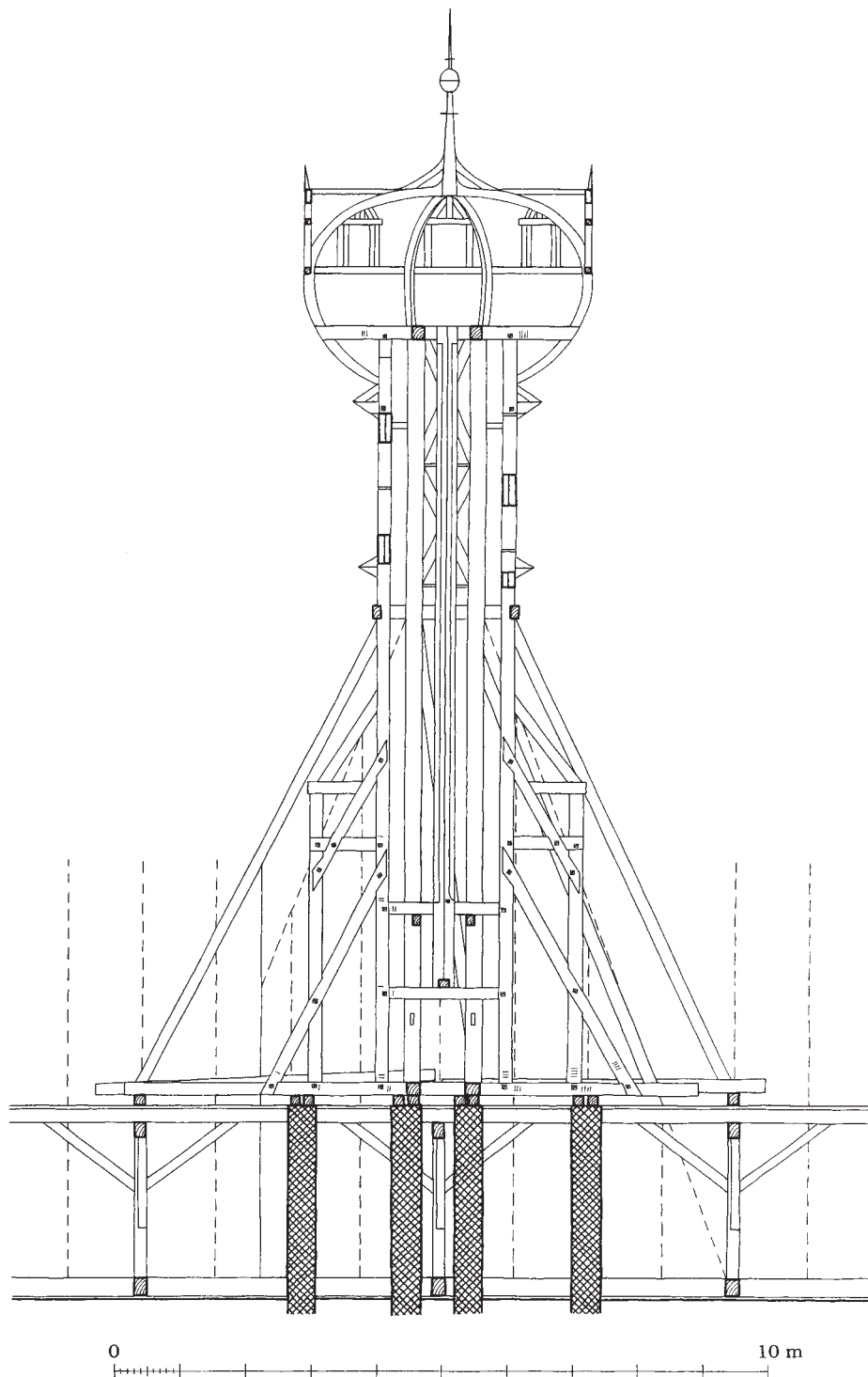
tiosým pravidelným průčelím se dvěma půlkruhovými arkádami v přízemí, tvořícími otevřené loubí. Sedlovou střechu s hloubkovou orientací směrem do náměstí ukončuje mohutný štít, který je na nárožích flankován dvojicí vystoupělých polygonálních ozdobných věžic s cimbuřím. Uprostřed štítu jsou hodiny s kruhovým proskleným ciferníkem. Dvorní průčelí je nepravidelné, v zásadě opět šestiosé s lomeným vjezdovým portálem na západní straně přízemí, střecha má valbu. Blíže k hlavnímu průčelí vystupuje nad hřeben sedlové střechy mohutný osmiboký jehlanec, přecházející v polygonální věž nesoucí baň s osmi vikýři zakončenými drobnými sedlovými stříškami.

Hloubkový půdorys přízemí obsahuje vedle schodišťové síně a následujícího průjezdního prostoru při západní dělicí zdi ještě dvě místnosti, rozdělené úzkou příčnou chodbičkou. V zásadě se tato dispozice opakuje i v obou vyšších podlažích, rozdíl je pouze v tom, že prostory v přízemí a v prvním patře jsou zaklenuty křížovými hřebínkovými klenba-

mi na přízedních pilířích, zatímco druhé patro je již plochostropé. Dům je vybaven řadou renesančních architektonických prvků a bohatou uměleckou výzdobou. Vstup z podloubí do schodišťové síně v přízemí zajišťuje půlkruhový saský sedátkový portál s figurální a erbovní plastickou výzdobou. Pravoúhlé pilířky nesoucí hřebínkové klenby v přízemí a prvním patře jsou často zakončeny pískovcovými hlavicemi s čabrakou, plochým vlysem a profilovanou římsou. Ve druhém patře se nalézají bohatě malované záklopové trámové stropy a zbytky nástěnné výmalby.³⁾ Pozoruhodné bylo také dvorní průčelí, které bylo původně celé bohatě malované.⁴⁾

Renesanční dům vznikl pravděpodobně velikou přestavbou staršího, nám bližší neznámého objektu, který již v té době zabíral celou šíři parcely.⁵⁾ Původní gotický dům se dostal někdy na počátku druhé poloviny 16. století do majetku rodiny Mrázů, která se v Litoměřicích objevuje od dvacátých let a jejíž člen Jiří Mráz získal roku 1558 predikát „z Milešovky“. Již záhy po svém příchodu získala tato velmi početná a podnikavá rodina ve městě významné společenské postavení a též značný majetek.⁶⁾ Koupí a výhodnými sňatky získala i několik domů, včetně toho který byl následně přestavěn na rozměrný patricijský dům důstojně reprezentující jednu z nej přednějších rodin Litoměřic a zdejšího kraje. Stavebníkem tohoto rozsáhlého a náročného podniku byl tehdejší hlavní představitel celého rodu Jan Samuel Mráz z Milešovky a stavitelem Ambrož Balli, který v Litoměřicích pracoval již na více stavbách.⁷⁾ Na základě písemných pramenů mělo k základní výstavbě dojít před rokem 1576, kdy Ambrož Vlach, označovaný Balli, zemřel. Podle historiků se však dokončování včetně střechy s bání protáhlo až do let 1578 nebo 1584.⁸⁾

Na hlavním litoměřickém náměstí byl vystavěn jeden z nejhonosnějších domů, jehož podoba se od dnešního stavu odlišovala především třetím atikovým patrem a renesančními štíty zbudovanými nejenom na obou průčelích, ale snad i na obou bočních obvodových zdech. I členění a podoba střech byla proto odlišná, jehlanec s bání však byl

Obr. 5: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov stanové střechy a vyhlídkové bání, svislý podélný řez ve směru sever – jih, pohled od východu (zaměření a kresba M. Panáček, spolupráce J. Panáčková, 2002).

tvarově totožný, jak dosvědčuje dobová ikonografie.⁹⁾ Slohově lze přestavbu mrázovské rezidence zařadit do tehdy v této oblasti dominantního proudu renesance, kombinující italské a saské prvky. Pozoruhodné je velkoplošné použití malby na celém dvorním průčelí, vyvolávající otázky jeho uměleckého zdroje i řešení podoby hlavního průčelí. Ambrož Balli, místní stavitel italského jména, osadil jako vstupní portál sedátkový portál saského typu. Pokud portál nebyl dovezen jako hotový, nejspíš z Pirny, pak byl tesán v Litoměřicích podle saských vzorů nebo saským kameníkem.

Obr. 6: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov stanové střechy, polygonální stolice věže fixovaná bočními podestovými konstrukcemi, pohled od jihozápadu (foto M. Panáček, 2002).

Obr. 7: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov stanové střechy, točité schodiště uvnitř polygonální stolice věže, pohled od jihu (foto M. Panáček, 2001).

Výjimečným podnikem je však charakteristické neitalské řešení střechy. Mezi 2. a 4. plnou příčnou vazbou krovu sedlové střechy je nad přední částí objektu, za předloženým loubím, na příčně položeném obdélném půdorysu vyzdvižena stanová střecha se seříznutými nárožími – tedy v podobě osmibokého komolého jehlance. Z jejího vrcholu pokračuje osmiboká věž členěná dvěma prstencovými římsami, nesoucí stlačenou, u nás nezvykle mohutnou, cibulovitou bání, zakončenou špicí s knoflíkem a osazenou osmi čtvercovými vikýři se sedlovými stříškami.

Základem celé konstrukce je polygonální krovová stolice nesoucí jak bání, tak sloužící jako opora pro krokve stanové střechy. Sloupy stolice jsou založeny na prahovém roštu ve tvaru rovnoramenného kříže, tvořeného kolmo se přetínajícími čtyřmi dvojicemi prahů. Rošt však neleží na úrovni koruny zdiva, nýbrž je vyzdvižen na čtyři cihelné příčné pilíře vyzděné nad střední hloubkovou nosnou zdí objektu. V podélném směru jsou kraje prahů podpírány hambalky plných příčných vazeb, v příčném směru ležatou stolicí krovu sedlové střechy. Do prahů jsou čepovány i další dvojice sloupů, které společně s dlouhými vzpěrami a dvojicí rozpěr a pásků tvoří na každé straně konstrukci stabi-

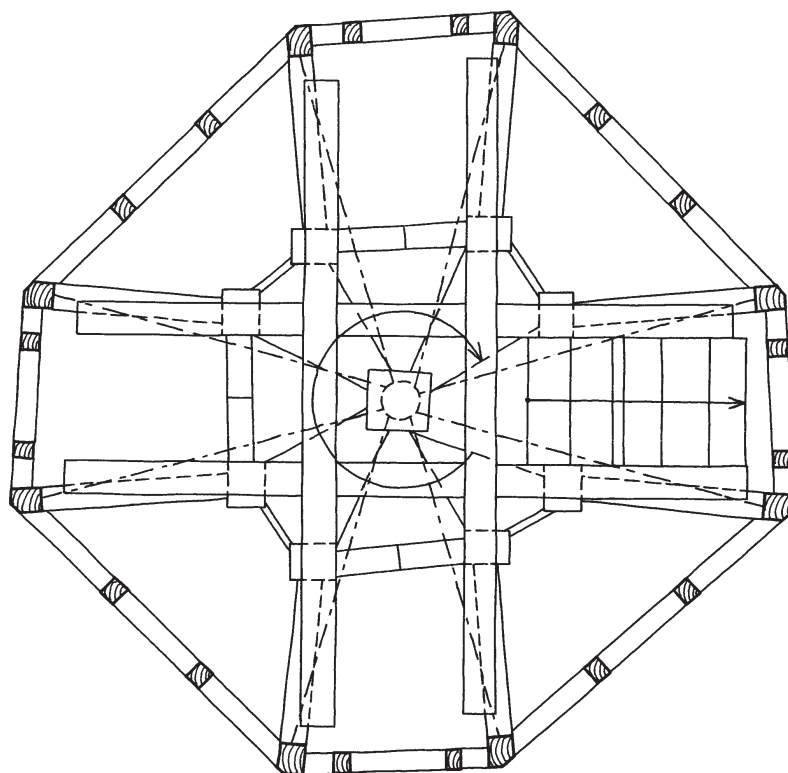
lizující základní stolicí a nesoucí jakési podesty, umožňující vystoupit z polygonu stolice k plášti stanové střechy, v němž původně mohla být okénka přivádějící světlo dovnitř konstrukce. Asi metr nad prahy je na příčném trámu neseném dvěma rozpěrami osedlána středová osová osmiboká hrotnice, složená ze čtyř k sobě připravených svislých trámů spojovaných dřevěnými hřeby. Hrotnice běží skrz celou stolicí až pod úroveň prkenné podlahy v bání.¹⁰⁾

Plášť jehlancové části střechy nesou krokve, v podélném směru stojící na prazích stolice a na plných vazbách krovu sedlové střechy, v příčném směru vybíhají tyto krokve ze systému krátkat krovu sedlové střechy. Nad místem, kde se ve vrcholu opírají, je stolice věže svázána vnějším obvodovým vaznicovým věncem. V následující části stolice, která již vystupuje nad polygonální jehlanec, jsou jednotlivé sloupy po obvodu ve dvou úrovních nad sebou spojeny systémem ondrejských křížů. Drobná pravouhlá okénka mezi nimi osvětlují vnitřek konstrukce.

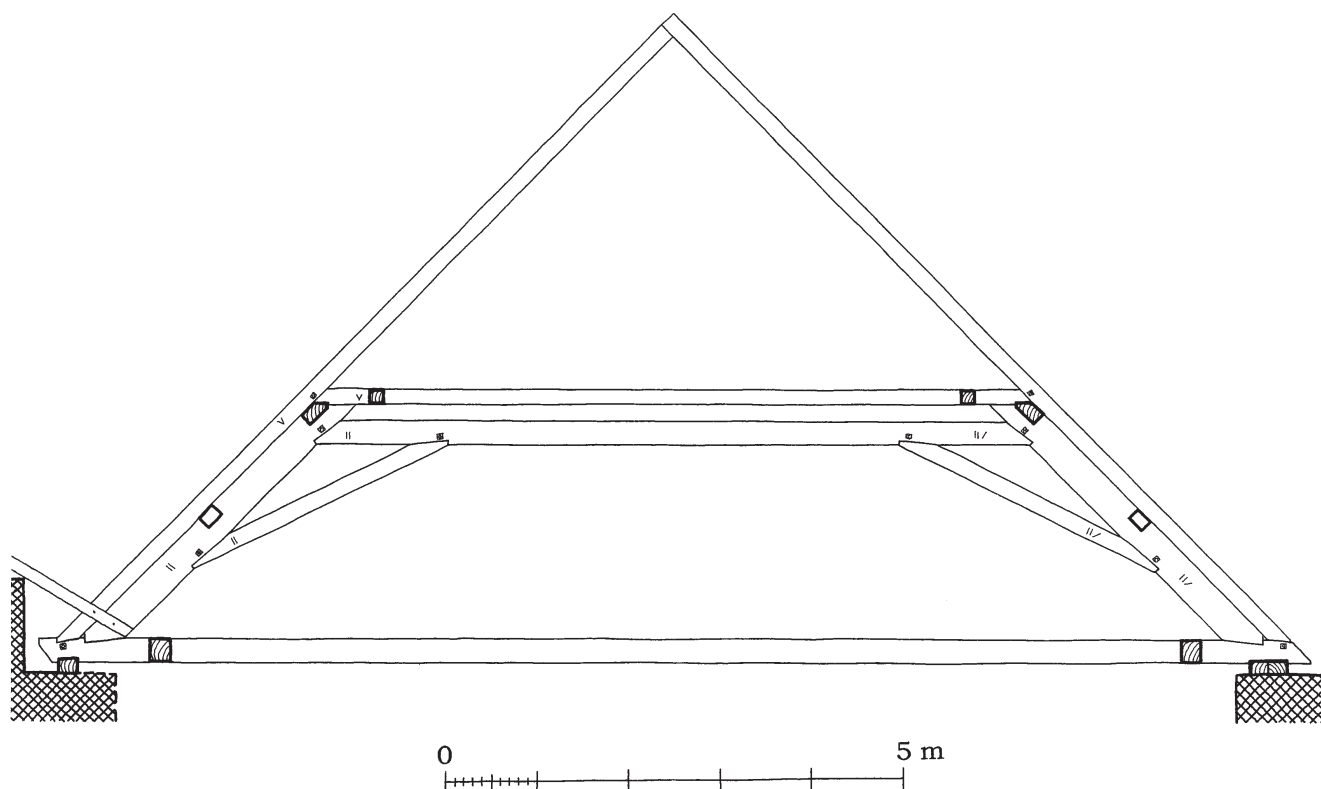
Způsob fixování nosné základní stolice ve spodních partiích vnějšími konstrukcemi a výše ondrejskými kříži po obvodu je nutný pro uvolnění vnitřního prostoru, kterým stoupá dřevěné točité schodiště, využívající hrotnice jako

středového vřetena. Nástup na toto schodiště z úrovně půdy zajišťují dvě přímá, na sebe kolmá, jednoramenná schodiště s mezipodestou v úrovni základového prahového roštu.

Většinu tesařských spojů jednotlivých prvků stolice tvoří čepování, pouze vzpěry vnějších konstrukcí ve spodní části jsou připojeny jedno nebo oboustranně rybinovitým přeplátováním. Spojy jsou zajištěny dřevěnými hřeby. Přesto, že konstrukce je prostorová, je vlastně tvořena čtyřmi rovinnými, kolmo se prostupujícími rámy. Že tímto způsobem byla stavba navrhována a i zhotovována, předsvědčivě dokládá způsob spaso-
vání jednotlivých rámu směrem zevnitř konstrukce, stejně jako tesařské číslování v podobě římských číslic, jejichž hodnota stoupá ve směru podélných rámu od jedné do čtyř a u příčných rámu od pěti do osmi. Je to způsob, který velmi dobře odpovídá obdobným pozdně středověkým a raně novověkým stolicovým konstrukcím věžic a sanktusníků.¹¹⁾ Důvodem pro založení celé konstrukce výše, na cihelných

Obr. 8: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov vyhlídkové bane, půdorysný řez (zaměření a kresba M. Panáček, 2002).

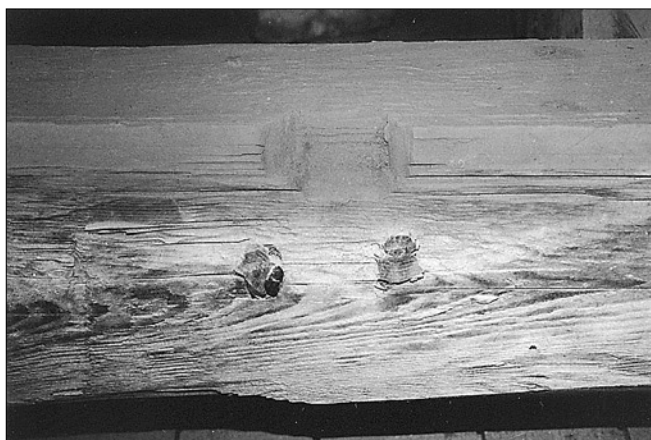
Obr. 9: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov sedlové střechy, svislý příčný řez, druhá plná příčná vazba od severu, pohled od severu (zaměření a kresba M. Panáček, 2002).

Obr. 10: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Interiér vyhlídkové bány, pohled od jihozápadu (foto M. Panáček, 2001).

Obr. 12: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Skružová konstrukce vyhlídkové bány připomínající žebrovou klášterní klenbu s kruhovým svorníkem, pohled od severu (foto M. Panáček, 2001).

Obr. 13: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov sedlové střechy, detail zbytků houžví, kterými byly kmeny při plavení svázány do vorů (foto M. Panáček, 2002).

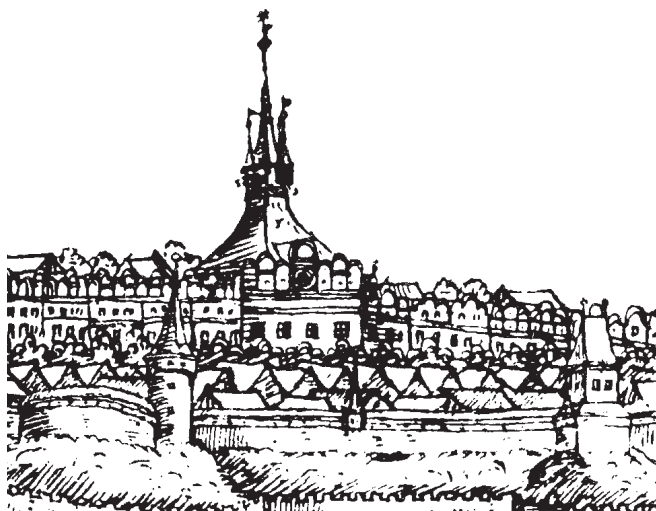
Obr. 11: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Krov sedlové střechy, východní část šesté plné příčné vazby, pohled od severu (foto M. Panáček, 2002).

pilířích, byla s největší pravděpodobností původní existence třetího atikového patra.

Ve vrcholu jsou sloupy základové stolice převázány zdvojeným křížem trámového roštu, který zároveň slouží pro upevnění nosných prvků bány a též nese její podlahu. Konstrukce bány je tvořena skružovými ramenaty s největší pravděpodobností z jednoho masivu dřeva, které jsou začepovány do sloupů stolice, ze strany připlátovány ke koncům trámového roštu a po opsání nepravidelné křivky se sbíhají ve vrcholu u hrotnice, již zároveň vzpírají. Asi v polovině výšky jsou jednotlivé ramenaty propojeny rozpěrami, na nichž je v každém z osmi polí vztyčena jednoduchá konstrukce vikýře. Plynulý přechod mezi ramenaty

Obr. 14: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Výřez z pohledu na Litoměřice od jihozápadu. Kresba F. B. Wernera vytvořená okolo roku 1733 (negativ uložen ve fotografické sbírce Národního památkového ústavu, ústřední pracoviště).

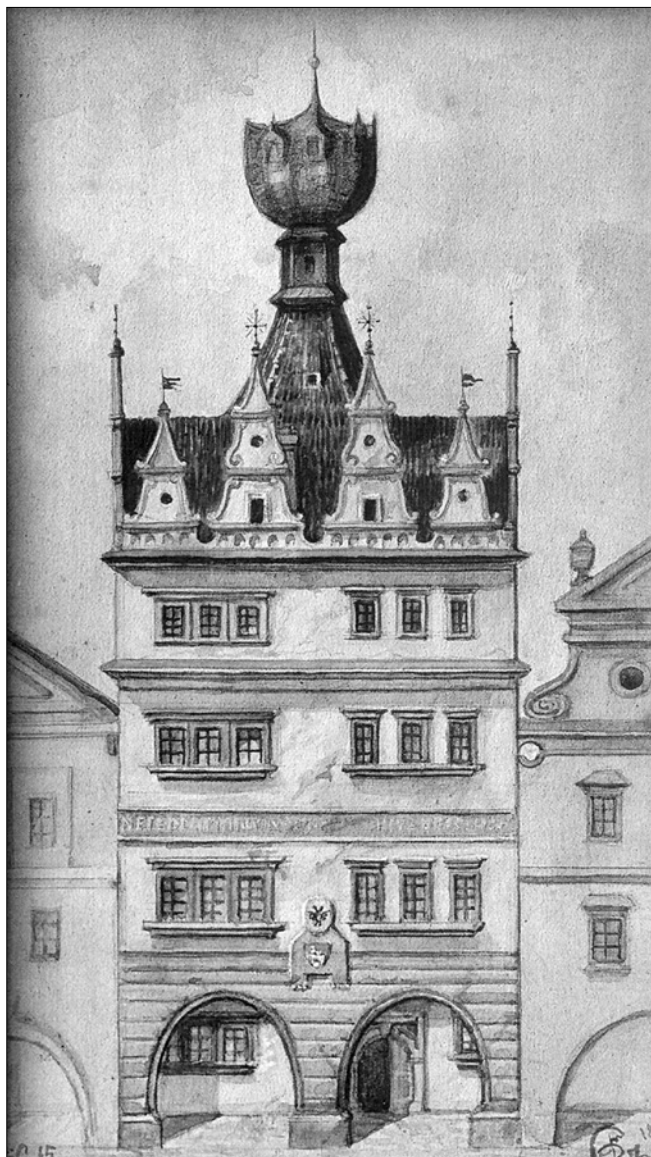

Obr. 15: Pardubice, dům čp. 6, bývalá radnice. Výřez z veduty zobrazující město od západu. Dřevoryt podle kresby J. Willenberga z roku 1602 vydaný v knize Bartoloměje Paprockého *Diadochos id est successio*.

a hrotnicí zajišťují drobná žebra. Hrotnice vrcholí plechovým knoflíkem a okovanou špicí. Několik schodů na severní straně umožňuje vstup z točitého schodiště ve stolici věže do interiéru čtyři metry široké bane. Vnitřní prostor bane, jejíž stavba nápadně připomíná lodní žebrovou konstrukci, vytváří dojem klášterní klenby s žebry sbíhajícími se v kruhovém svorníku. V každém klenebním poli je otevřena jedna okenní luneta a vikýř zajišťující komfortní osvětlení i pohodlný výhled ven.

Vystupující část stanové střechy, věž i baň jsou pobity bedněním a pokryty měděným plechem.¹²⁾ Souhra tesařské a klempířské práce je zejména v případě bane dokonalá, přestože její konstrukce je velmi náročná a z dlouhodobého hlediska jistě poměrně náchylná k poškození.

Krov sedlové střechy je úspornou hambalkovou konstrukcí krokvního systému. Podélné vázání zajišťuje ležatá stolice. Šest příčných a čtyři valbové plné vazby obsahují všechny obvyklé prvky – ležaté sloupky, pásky, vazný trám, rozpěru i hambalek. Prázdné vazby, v každém poli vždy tři, podélné vázané pouze horní pětibokou vaznicí (prahová ne-

Obr. 16: Litoměřice, dům čp. 15 Kalich. Akvarelová malba Dr. Czepelaka z roku 1890, rekonstruujiící stav domu před rokem 1834 (Státní oblastní archiv Litoměřice, foto A. Horská, 2001).

bo mezilehlé vaznice chybí), jsou však zjednodušené, osazené pouze na krátkata spojená výměnami a místo kompletních hambalků mají pouze krátké vodorovné prvky opět propojené výměnou.

Všechny prvky jsou čepované, mírně zapuštěné, ve spoji zajištěné dřevěnými hřeby. Plné příčné vazby jsou spásovány od severu. Tesařským značením, zvláště číslujícím prvky ležaté stolice a krokve, jsou římské číslice, pro rozlišení na západní straně doplněné jedním šikmým zásekem. Hodnota číslic stoupá od severu k jihu. Pozoruhodným nálezem jsou velmi časté zbytky vorařských houzí, které jsou zaraženy společně s těsnícími klíny do předvrtaných děr a dnes většinou ve dvojicích vyčnívají na hranách trámů. Beze vší pochybnosti dokládají, že surové dřevo použité na stavbu tohoto krovu bylo do Litoměřic dopraveno po Labi svázané ve vorech.¹³⁾

Již z popisu obou konstrukcí a porovnání s ikonografickými prameny vysvítá, že obě krovové konstrukce nepocházejí ze stejné doby. Zatímco stanová střecha s bání je zobrazována stále ve stejné podobě, sedlové zastřešení celé-

Obr. 17: Jeruzalémská kaple u kostela sv. Štěpána, Nové Město pražské. Kolorovaný lept Vincence Morstadta, před rokem 1825 (Muzeum hlavního města Prahy, č. 5148).

ho objektu doznalo v minulosti pravděpodobně několika změn a dnešní konstrukce není zcela jistě původní. Porovnáním několika barokních vedut a hypotetické rekonstrukce z roku 1890 docházíme k závěru, že v zadní části pravděpodobně původně dům kryly tři drobné sedlové střechy v hloubkovém směru, zatímco směrem do náměstí byla střecha řešena buď dvěma hloubkovými, nebo jednou příčnou sedlovou střechou, jak ji zobrazuje zmíněná rekonstrukce.¹⁴⁾ Otisky krytiny na severním komínovém tělese spíše hovoří pro druhou možnost.¹⁵⁾ Tento historický stav dochovaný i s průčelními štíty byl podle písemných pramenů radikálně změněn při přestavbě celého domu v roce 1834. Tehdy bylo atikové patro a staré štíty sneseny a na jejich místě zbudován jeden mohutný průčelní štít kryjící jednotnou konstrukci dnešního krovu.¹⁶⁾ Zprávu písemných pramenů potvrdil dendrochronologický průzkum, který datoval skácení dřeva použitého na krov do přelomu let 1832/33 a 1833/34.¹⁷⁾

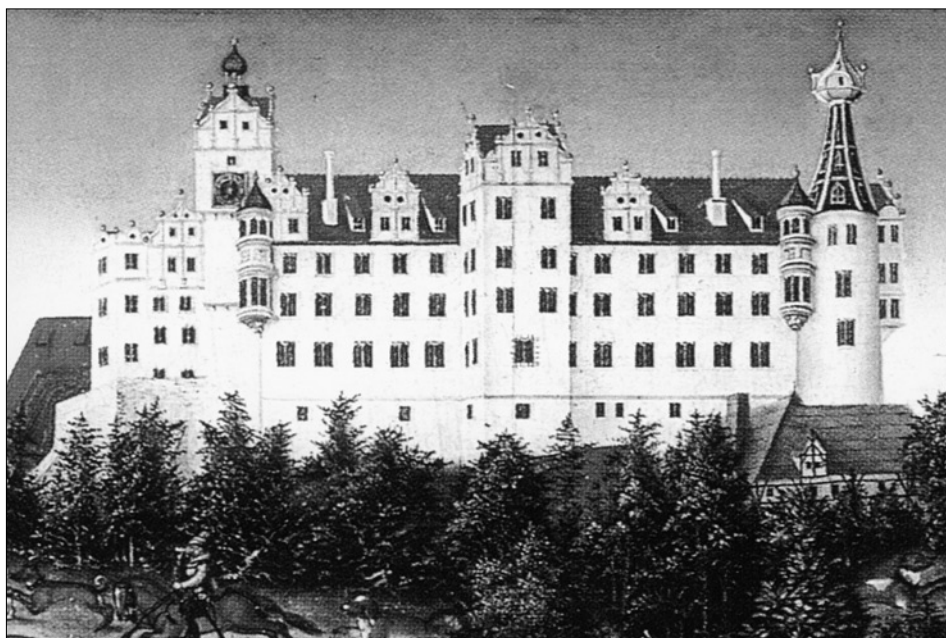
I v případě stanové střechy s bání, přes její tvarovou neměnnost, písemné prameny udávají poměrně rozsáhlé opravy a výměny prvků v souvislosti s povětrnostními a válečnými poškozeními. Roku 1671 udeřil do bání blesk a věž poškodil, takže musela být opravena z obecních prostředků, neboť dům již v té době patřil městu. Ještě na kon-

ci 17. století byla provedena další větší oprava střechy, za níž tesařský mistr Fridrich Weinkammer obdržel 4. dubna 1695 částku 40 zlatých. V roce 1761 pak mělo dojít ke generální opravě a novému pokrytí věže a bání, která byla již od roku 1742 poškozena střelou vypálenou při první slezské válce.¹⁸⁾ Z písemných pramenů tedy není jisté, zda konstrukce věže a bání je původní nebo jestli v minulosti došlo k jejímu nahrazení věrnou tvarovou kopií. O to zajímavější výsledky přinesl dendrochronologický průzkum, který nezvratně prokázal, že konstrukce je původní a že dřevo použité na trámy bylo skáceno na přelomu let 1568/69.¹⁹⁾

Datace tak nejenom zvýšila hodnotu věže jako autenticky dochované konstrukce, zároveň však upřesňuje datování výstavby celého domu a posouvá ji hlouběji již do šedesátých let 16.

století. Současně také pravděpodobně popírá myšlenku tvarové inspirace a časové následnosti na stanových střechách nedalekého farního kostela, které podle písemného záznamu měly být vztyčeny roku 1570 místním tesařem Valentinem Schneiderem. Krov stanové střechy s bání byl stavěn pravděpodobně současně s nimi. Tuto doměnkou i údaj písemných pramenů potvrdil nedávný dendrochronologický průzkum farního kostela, který určil úplně shodná data 1568/69.²⁰⁾

Zeptáme-li se po důvodech pořízení takové poměrně složitě a neobvyklé konstrukce, musíme se zaměřit jak na

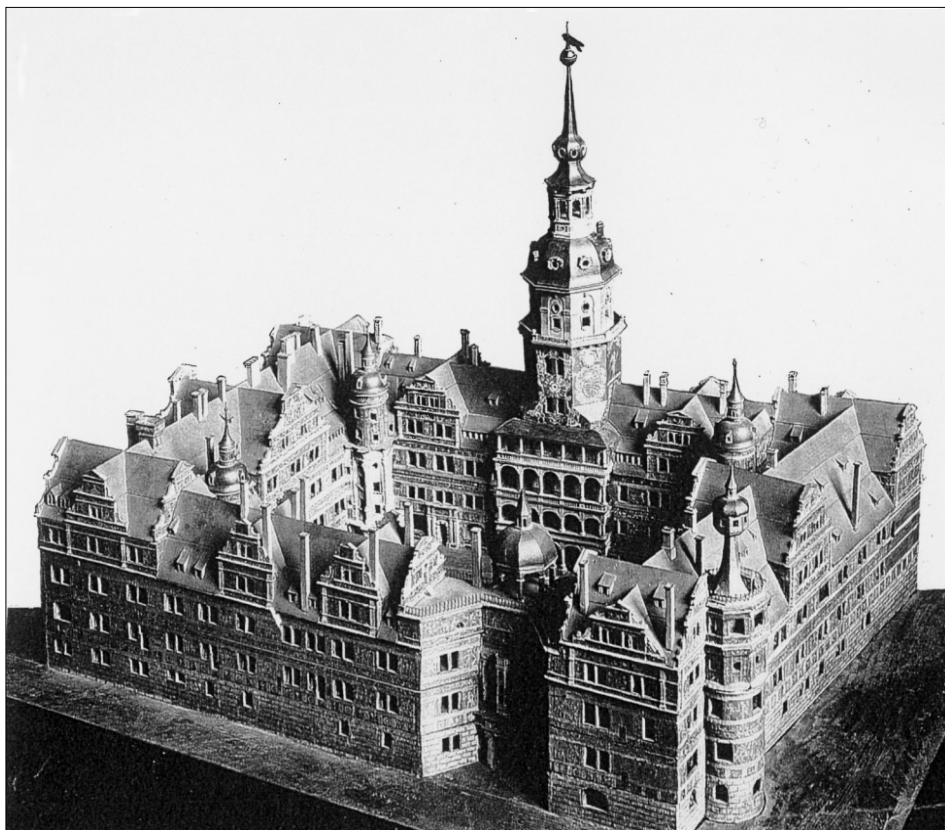

Obr. 18: Torgau, zámek Hartenfels. Výřez z obrazu „Lov na počest císaře Karla V. u zámku Hartenfels“ od Lukase Cranacha st. z roku 1544 (Madrid, Museo del Prado).

osobnost stavebníka a jeho společenské postavení, tak na obecnější umělecko architektonický význam a výskyt obdobných staveb v širším kontextu.²¹⁾

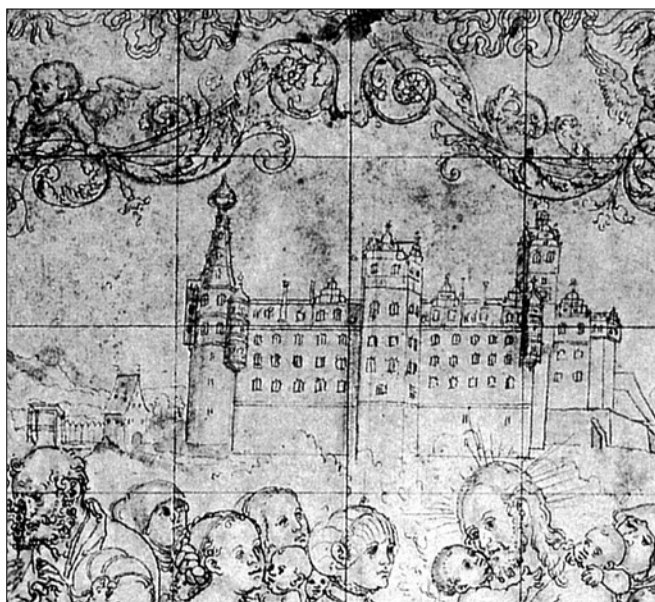
Jak jsme se již zmínili, byl dům stavebníkem – předním litoměřickým patricijským rodem Mrázů z Milešovky – od počátku zamýšlen jako honosné reprezentační sídlo důstojně představující jeho postavení a moc. Důležitou součástí této reprezentace byl i společenský život s přátelskými aristokratickými setkáními na té nejvyšší úrovni, a to jak v přeneseném, tak právě v našem případě doslovném slova smyslu. O co efektněji, honosněji a neobvykleji působí přátelské posezení v téměř dvacet metrů vysoké věži, která umožňuje nerušený pohled téměř na celé město. Že tomu tak skutečně bylo, dokládá archivní zpráva z roku 1598 od doktora Matyáše Borbonia z Borbenheimu, že se za svého pobytu v Litoměřicích poznal se Zikmundem Mrázem z Milešovky, se kterým se bavil na věži mrázovského domu.²²⁾ Renesanční aristokratická reprezentace tak v této stavbě dosahuje jednoho ze svých vrcholů.

Otázka reprezentace je však vlastně spojena i s inspiračním zdrojem vlastní podoby věže s bání. Pokusíme-li se najít příbuzné analogie ještě v teritoriu českých zemí, musíme vzít v úvahu dobovou zálibu ve vyhlídkových ochozech, ukončení schodišťových věžic a v nadstřešních altá-

Obr. 19: Drážďany, zámek. Dřevěný model zachycující renesanční podobu před rokem 1620 (převzato z C. Gurlitt – O. Haenel – B. Adam, *Sächsische Herrensitze und Schlösser*, Dresden, bez data, Bl. 47). Schloßsreitturm upravo dole.

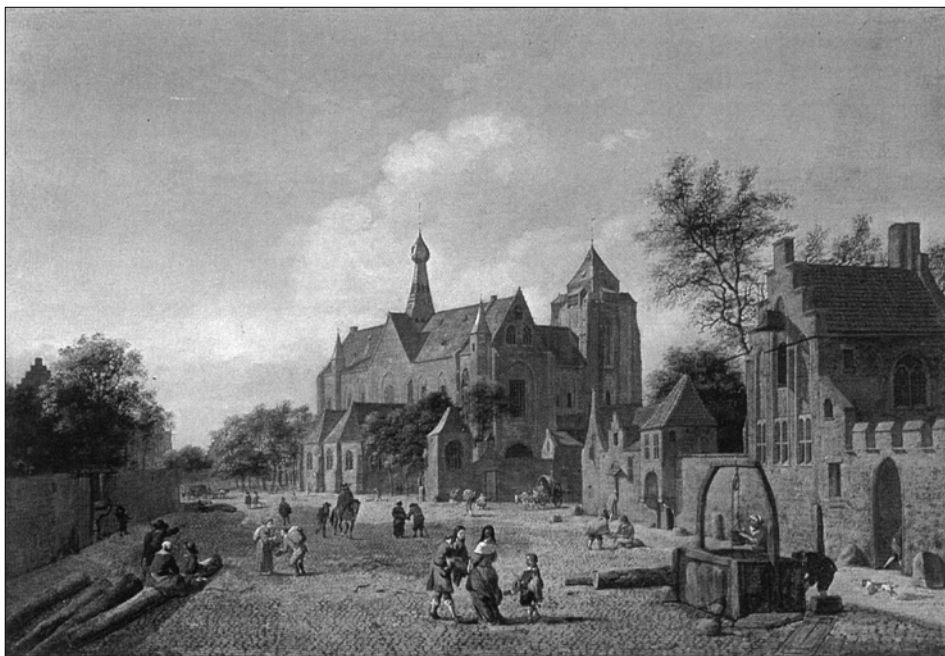
nech, sloužících k výhledu, obhlížení. Výskyt jehlancových střešních útvarů nad jinými než věžovitými stavbami v Čechách představují především stanové střechy Benedikta Rieda a jeho žáků, vznikající ve větším počtu na počátku 16. století. Jimi také bylo pravděpodobně více ovlivněno stanové zastřešení pardubické radnice, vybudované po požáru v roce 1538, jak je známe z Willenbergovy veduty města. Ve vrcholu konkávně prohnuté mohutné stanové střechy,

Obr. 20: Torgau, zámek Hartenfels. Výřez z litografické desky se scénou Krista mezi dětmi od Lukase Cranacha st., stranově obrácený pohled (převzato z *Kunst der Reformationszeit*, Berlin 1983, s. 375, obr. F7).

Obr. 21: Rechteren, zámek. Vyobrazení z roku 1729 od A. de Haen (převzato z B. O. Meierink, *Die Baupraxis in Ostniederländisch – Westfälischen Raum*, Bd. 42, Jonas Verlag 1994, s. 137, obr. 6).

Obr. 22: Veere, městský kostel. Obraz „Kostelní náměstí ve Veere v Zeelandu“ od Jana van der Heyden (Staatliche Kunsthalle Karlsruhe).

Obr. 23: Rostock, výřez z panoramatu města. Podle kresby Joris Hoefnagela vyryl Franz Hogenberg. Kolorovaný mědiryt vydáný pod chybným označením Wismar v Kolině nad Rýnem roku 1572 Georgem Braunem v I. dílu *Civitates Orbis Terrarum* (převzato z *Les cités du monde, Europe et Amérique, Les planches de l'edition de 1572 du Civitates Orbis Terrarum, Introduction de Lelio Pagani, Orsamaggiore 1990, tab. XIX*).

chy je usazen hranolový altán s vysokou jehlancovou střechou a čtyřmi drobnějšími věžičkami v nárožích. Podle literatury měl být altán přístupný a sloužit pro zavěšení radničního zvonu a jako pozorovatelná a stanoviště hlásného.²³⁾ Přesto, že stavba bohužel zanikla při pozdějších přestavbách radnice, představovala ve své době nepochybně výjimečný útvar, který nemusel zůstat bez odezvy. Známé

jsou i stanové střechy z první poloviny 16. století vrcholící rozšířením do lucerny (altánu) s jehlancovým zakončením.²⁴⁾ Pokud by bylo možno doložit vývojové mezičlánky směřující odtud k mohutným báním cibulovitého tvaru, dalo by se uvažovat o domácím původu tohoto tvaru střechy.

Pravděpodobnějším zdrojem umělecko architektonické formy litoměřické střechy však byla oblast sousedního Saska a území na sever podél toku Labe. Nejprímější analogií, která mohla sloužit za vzor, je v tomto směru věž zvanou Hasenturm na vévodském zámku při Torgavě nad Labem, zámku, který je od roku 1579 označován jménem Hartenfels. Její podobu známe z několika vyobrazení Lukase Cranacha st., který na Hartenfelsu pracoval na výzdobě interiérů ve 30. a 40. letech 16. století.²⁵⁾ Její konstrukce nám však zůstane utajena, protože věž v roce 1599 vyhořela a již nebyla obnovena. Bohužel tak již nemůžeme ověřit, zdali nejenom její vnější podoba, ale i způsob konstrukce a možnosti využití odpovídaly litoměřické bání.

Poněkud méně se naší bání podobalo ukončení nárožní věže zámku v Drážďanech, zvané Schössereiturm, z roku 1528 a upravované kolem roku 1550. Také tato stanová střecha s bání se nezachovala a známe ji toliko z dřevěného modelu zachycujícího renesanční fázi zámku před rokem 1620.²⁶⁾ Model byl zničen za druhé světové války, v nedávné době byl však nově zhotoven podle fotografií.

Krátce je třeba zmínit i dosud existující rozměrnou bání téměř kulového tvaru nalézající se nad polygonálním rizalitem zámecké kaple Hinterglauchau u Saské Kamenice. Vznikla v do-

bě, kdy na stavbě zámku pracoval ve 20. letech 16. století Andreas Günther z Chomutova. Bání se však jeví bez oken, okna má pouze osmiboký přechodný článek pod bání.

Zdá se ale, že oba vévodské zámky saských Wettinů, oba na Labi, nebyly prvotním místem vzniku v té době módních a výlučných rozměrných vyhlídkových bání. Jejich výskyt se i přes četná zničení a neobnovení směrem na západ,

přes Vestfálsko, zvětšuje. Objevují se zde zejména na šlechtických sídlech ze začátku 16. století. Vyskytovaly se na schaumburském vodním zámku Bückeburg západně od Hannoveru nebo v dnešní Belgii na zámku v Rumbeke a na několika zámcích v okolí Bruselu, jako je Cleydael nebo arenbergský zámek Heverlee u Mechelen.²⁷⁾ Vyhlídková baň korunuje také zámek Rechteren v dnešním Holandsku.²⁸⁾ Na městských stavbách je nacházíme např. na hotelu Busleyden v Mechelen z roku 1507 nebo na bývalém domě německé Hansy v Antverpách, jak se dá soudit podle rytiny z roku 1568. Je zajímavé, že se v těchto oblastech tyto vyhlídkové bane objevují i nad církevními stavbami velkých městských kostelů, jak dokládá veduta města Brouwershaven z roku 1572²⁹⁾ nebo obraz zachycující kostel ve Vee-re v Zeelandu.³⁰⁾

Při podrobném studiu renesančních prospektů některých západoevropských měst, např. Antverp a Gorinchemu v Holandsku nebo především Lovaně v dnešní Belgii, či Oldenburgu nebo Rostoku v Německu objevíme více takových staveb dovolujících nám soudit, že tato forma zastřešení byla v těchto oblastech oblíbená a poměrně běžná.³¹⁾ Její rozšíření východním směrem však bylo přece jenom výjimečnější, a vyskytuje se proto pouze ojediněle na solitérních honosných stavbách.

O to více však stoupá význam litoměřické bane, pravděpodobně nejvýchodněji dochovaného výskytu tohoto zajímavého architektonicky svěbytného stavebního řešení, navíc dochovaného v autentické tvarové podobě i vnitřní konstrukci. Ve spojení se svým stavebníkem pak dokládá jeho skutečně vysoké aristokratické ambice, neváhající pro svou reprezentaci zvolit stavbu v Čechách naprosto neobvyklou a v širším okolí vyhrzenou prakticky pouze nejvyššímu šlechtickému prostředí. Litoměřický Kalich proto skutečně svým významem dokládá nejen pozici města a jeho předních představitelů ve druhé polovině 16. století, ale jak tehdy, tak i dnes svou existencí jasně překračuje rámec českých zemí.

POZNÁMKY

- 1) Dříve byl dům též nazýván „Pod bání“.
- 2) K největším stavebním změnám v objektu došlo při přestavbě na školu v roce 1834 a v letech 1950–1955, kdy byl dům rekonstruován a adaptován pro potřeby tehdejšího Městského národního výboru. O obou přestavbách O. Votoček, Litoměřický „Kalich“ a jeho obnova, Zprávy památkové péče, roč. XV, 1955, s. 125–136. O adaptaci v posledních letech 20. století H. Rokyta (red.), Rekonstrukce historických měst, Praha 1956, s. 170–181.
- 3) O posledních objevech nástěnných maleb a jejich restaurování M. Hrubá – P. Hrubý, Renesanční dům „Kalich“ a jeho malířská výzdoba (k novým restaurátorským pracím), v tisku a E. Votočková – A. Svobodová, Nástěnná malba v domě „U Kalicha“ v Litoměřicích, restaurátorská zpráva, 1997 (dosud neodevzdána) a *tytéž*, Zpráva o restaurování maleb a omítek v kanceláři starosty, 2001, archiv Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, ič. 890/R.
- 4) Jednalo se o ornamentální pásy s maskarony a kartušemi, mrázovský erb a ilusivní bosáž. Viz J. Říha – V. Říha – J. Severa, Nástěnná malba na fasádě domu Kalich v Litoměřicích, restaurátorská zpráva, 1992, archiv Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, ič. 890/R.
- 5) O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 125 sice předpokládal scelení a přestavbu dvou starších gotických úzkých obytných domů, nic tomu však nenavědčuje. Rozsáhlé sklepy se táhnou pod východní polovinou dnešního domu ve dvou úrovních směrem do dvora a především do prostoru pod náměstím. Kratší západní sklepy jsou dnes nepřístupné, jejich podobu však popisuje D. Menclová. Viz. D. Menclová, Litoměřice, průzkum historických sklepů, 1969, nepublikovaný strojepis, uložen

v archivu Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, ič. 25/A. Byly hlubší a dodatečně připojené. Pozdější rozšiřování a prohlubování sklepů samostatnými větvemi pod dalšími částmi parcely je však naprosto obvyklé a nijak nedokládá existenci samostatných domů nad nimi.

- 6) Členové rozvětvené rodiny pravidelně zasedali v městské radě, několikrát byli primátory města, zastávali úřad královského rychtáře a někteří z nich dosáhli i univerzitního vzdělání. Podrobně se rodině Mrázů z Milešovy věnovala J. Jarošová, Mrázové z Milešovy v Litoměřicích (Příspěvek ke studiu životního stylu erbovnických rodin v předbělohorských Čechách), diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1999 a *táž*, Mrázové z Milešovy v Litoměřicích v předbělohorské době, in: Města severozápadních Čech v raném novověku, Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica IV., 55, Ústí nad Labem 2000, s. 223–237.
- 7) Mezi renesanční domy, které jsou mu připisovány, patří např. dům čp. 25 a čp. 12 na náměstí, zvaný „Králov Hrádek“, nebo dům čp. 4 v Jezuitské ulici. O Ambroži Ballim a jeho stavbách v Litoměřicích P. Macek, Litoměřice renesanční, in: O. Kotyza – J. Smetana – J. Tomas a kol., Dějiny města Litoměřic, Litoměřice 1997, s. 184–188 a především H. Ankert, Baumeister Balli, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1903, s. 131–133.
- 8) E. Donek, Prvních sto let historie litoměřického domu „Pod bání“ (1575–1676), Časopis Českého muzejního spolku v Litoměřicích 8, 1936, s. 12–21 a O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 126.
- 9) Ikonografii shromáždil, analyzoval a publikoval O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 126–127.
- 10) Původní konstrukce polygonální stolice je dnes novodobě doplněna dvojími kleštinami, propojujícími sloupky s jejich šikmými vzpěrami. Přes určitou stabilizační funkci je však nutno konstatovat, že osazení těchto novodobých prvků konstrukci výrazně poškodilo, a to jak z estetického hlediska (nehoblované řezivo, násilné zářezy do původních prvků), tak z pohledu konstrukčně – statického působení. Velmi žádoucí by proto bylo tyto novodobé doplňky odstranit.
- 11) Jako příklad můžeme uvést sanktusníkovou věžičku kostela Nejsvětější Trojice v Hostkovicích (okr. Česká Lípa), která je stejně jako krovky nad lodí a presbytářem tohoto kostela dendrochronologicky datována do přelomu let 1529/30. Viz M. Panáček, Pozdně gotické krovky kostela v Hostkovicích, in: Gotické umění a jeho souvislosti I, Ústí nad Labem 2001, s. 477–508.
- 12) Na starších fotografiích je ale doloženo, že i stanová střecha byla v minulosti pokryta pálenou krytinou.
- 13) Doklady tohoto způsobu dopravy dřevěného materiálu jsou ve velmi hojném počtu popsány z německých území podél Labe. V Čechách byly v souladu s teprve se rozvíjejícím soustavnějším výzkumem historických krovů tyto doklady nalezeny např. na barokním krovu kostela Navštívení P. Marie v Křešicích, na krovu zámecké budovy hospodářského dvora v Hrdlech, na krovu kostela sv. Mikuláše v Lounkách a na renesančním krovu zámku ve Vršovcích.
- 14) Jde o akvarelovou malbu Dr. Czepelaka z roku 1890, rekonstruuující podobu domu před přestavbou roku 1834.
- 15) Dokladem pro tuto variantu jsou též zářezy pro střešní latě zachované ve středních partiích dlouhých vnějších vzpěr stolice, umístěných v podélném směru. Tyto části původně vystupovaly z příčné sedlové střechy mnohem dříve a jako krokve jehlance stanu nesly střešní krytinu. Tuto funkci zajišťují i dnes, avšak pouze v horních partiích.
- 16) O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 134.
- 17) Odběr vzorků M. Panáček, datace ing. T. Kyncl, srpen 2002.
- 18) O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 132–133.
- 19) Odběr vzorků M. Panáček, datace ing. T. Kyncl, srpen 2002.
- 20) Myšlenku tvarové inspirace vyslovil O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 132. Údaje o stanových střechách farního kostela viz E. Šamánková, Litoměřice, Praha 1982, s. 68. Odběr vzorků a datace ing. J. Kyncl, za poskytnutí údajů děkuji. J. Beránkovi.
- 21) Již zde, na počátku našeho pátrání po slohových inspiracích litoměřické bane, musíme odmítnout úvahy O. Votočka, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 131–132 o tom, že hlavním důvodem pořízení střechy v podobě připomínající kalich, bylo utrakvistické vyznání stavebníka a vzor v síluetě nedalekého hradu Kalicha vystavěného Janem Žižkou z Trocnova.
- 22) O. Votoček, 1955, o. c. v pozn. 2, s. 132.
- 23) J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, Dílu II. část 1., s. 6–10 nebo F. Šebek a kol., Dějiny Pardubic I. díl, Pardubice 1990, s. 123.
- 24) Takovou podobu mělo např. zastřešení Jeruzalémské kaple při kostele sv. Štěpána na Novém Městě pražském. Kaple byla zbořena v roce 1844 při parcelaci nové ulice Na Rybníčku. K. Bečková, Zmizelá Praha – Nové Město, Praha 1998, s. 154, obr. 160.
- 25) M. Lewy, Schloss Hartenfels bei Torgau, Berlin 1908, s. 40–41, obr. 13, 14 a Kunst der Reformationszeit, Berlin 1983, s. 375, obr. F7.

- 26) C. Gurlitt – O. Haenel – B. Adam, Sächsische Herrensitze und Schlösser, Dresden, bez data, Bl. 47 a F. Löffler, Das alte Dresden, Dresden 1956, s. 18.
- 27) I. Vandevivere – C. Perier-d'Ieteren, Belgique Renaissance, Bruxelles 1973, s. 82, obr. 52.
- 28) B. O. Meierink, Die Baupraxis in Ostniederländisch – Westfälischen Raum, Bd. 42, Jonas Verlag 1994, s. 137, obr. 6.
- 29) Jde o kolorovaný mědiryt od Franze Hogenberga vyrytý podle kresby Jorise Hoefnagela a vydaný v Kolíně nad Rýnem Georgem Braunem v I. dílu rozsáhlého atlasu světových měst Civitates Orbis Terrarum. Les cités du monde, Europe et Amérique, Les planches de l' édition de 1572 du Civitates Orbis Terrarum, Introduction de Lelio Pagani, Orsamaggiore 1990, tab. X.
- 30) Jan van der Heyden (1613–1712), Kostelní náměstí ve Veere v Zeelandu (Staatliche Kunsthalle Karlsruhe).
- 31) Les cités du monde, 1990, o. c. v pozn. 29, tab. IX, XIV, XIX.

DAS ZELTDACH MIT EINER AUSSICHTSHAUBE ÜBER DEM „KALICH“ GENANNTEM HAUSE NR. 15 AM MARKTPLATZ IN LITOMĚŘICE

Eine der Dominanten der Stadt Litoměřice (Leitmeritz) stellt ein mit einer Aussichtshaube gipfelndes Pyramidendach dar, das das große, die Südseite des Marktplatzes beherrschende Bürgerhaus Konstr.-Nr. 15 krönt.

Das Haus, das nach seiner Dachform im Volksmund „Kalich (Kelch)“ genannt wird, erhielt sich bis in die Gegenwart in seiner teilweise veränderten Renaissancegestalt. Das zweistöckige durchfahrbare Gebäude auf einem in die Blocktiefe greifenden Grundstück öffnet sich in den Marktplatz mit zwei Halbkreisarkaden vom Laubengang und mit der sechsachsigen symmetrischen Hauptfront oberhalb ihrer, die mit einem gewaltigen, das Satteldach verblendenden Dreieckgiebel abgeschlossen ist. An der Stelle des jetzigen Giebels stand ursprünglich das dritte Attikenstockwerk mit vier kleineren, an die Seiten des Hauses übergreifenden Giebeln. Das Haus ist mit einer Menge von Renaissancebaugliedern und einer reichen künstlerischen Ausschmückung ausgestattet. Den Eingang vom Marktplatz rahmt ein sächsisches plastisch mit figuralen und heraldischen Motiven dekoriertes Sitznischenportal. Mehrere von den kleinen rechteckigen, die Gratgewölbe in den Innenräumen tragenden Pfeiler schließen Sandsteinkapitelle mit Schabrackenmotiven, flachem Fries und profiliertem Gesims ab. Im zweiten Stockwerk befinden sich reich bemalte Balkendecken und Reste der Wandausmalung.

Das Haus wurde als repräsentativer Familiensitz von Johannes Samuel Mráz von Milešovka, dem Hauptrepräsentanten einer vornehmen, ursprünglich bürgerlichen Leitmeritzer Familie erbaut. Sein Baumeister war Ambrož (Ambrosius) Vlach, genannter Balli, der in Litoměřice an mehreren Bauten gearbeitet hat. Aufgrund der Schriftquellen muß der wesentliche Ausbau vor 1576, nämlich vor dem Sterbejahr eines Balli genannten Ambrož Vlach erfolgt sein. Nach den Historikern mögen sich die Abschlußarbeiten an dem Dach und der Haube bis 1578, bzw. 1584 verzogen haben.

Ein ganz ungewöhnliches Bauunternehmen stellt die charakteristische Dachlösung dieses Hauses dar. Hinter dem vorgelagerten Laubengang steht oberhalb der mittleren Partie des Hauses ein Zeltdach in Gestalt einer abgestutzten oktagonalen Pyramide. Über ihrem Scheitel wächst ein achteckiger Turm mit zwei umlaufenden Gesimsen empor, der eine oktagonale, eine Spitze mit Knopf tragende, mit acht quadratischen Gaupen versehene Haube trägt.

Die ganze Konstruktion besteht aus dem polygonalen Dachstuhl, der auf einem auf viera, über der zentralen Tragemauer des Hauses aufgemauerten Pfeilern ruhenden Schwellenrost steht. Den Stuhl stabilisieren von allen Weltseiten selbständige, zugleich gewisse Podeste tragende Konstruktionen. In der Mitte des Stuhls steht die Helmstange, die als Spindel der inneren Wendeltreppe dient. Die Ummantelung des pyramidalen Teils des Daches tragen einzelne Sparren. In dem das Zeltdach überragenden Teil des Daches sind an der Außenseite einzelne Säulen mittels Andreaskreuze verbunden.

Am Scheitel sind die Säulen mit einem die Haube tragenden Balkenrost überbunden. Die Konstruktion der Haube besteht aus Bogenrippen, die mit Querhölzern verbunden sind. Diese tragen an jeder Sei-

te einfache Rahmenkonstruktionen der Gaupen, während jene sich nach ihrer unregelmäßigen Kurve im Knotenpunkt an der Helmstange zusammenstützen, die sie zugleich auch spreizen. Die Helmstange ist mit einem Blechkopf und einer beschlagenen Spitze versehen. Der Innenraum der Haube, deren Konstruktion auffallend dem Rippenwerk eines Schiffes ähnelt, erweckt den Schein eines Klostergewölbes, dessen Rippen in einem runden Schlußstein zusammenlaufen. In jedem Gewölbekappe öffnet sich eine Fensternische, die die komfortable Beleuchtung und eine bequeme Aussicht vermittelt.

Der Sparrendachstuhl vom Satteldach ist eine sparsam ausgeführte Kehlbalkenkonstruktion. Zur Längsbindung ist der ausgereifte liegende Stuhl angewendet. Den bemerkenswerten Fund bilden zahlreiche Floßbandreste, die belegen, daß das rohe Bauholz für den Dachstuhlbau nach Litoměřice gefloßt wurde.

Aus der Beschreibung beider Konstruktionen und dem Vergleich mit ikonographischen Quellen kommt es hervor, beide Dachkonstruktionen stammen nicht aus der selben Zeit. Während das Zeltdach mit der Haube immer gleich abgebildet wurde, das Satteldach erfuhr in der Vergangenheit wahrscheinlich mehrere Änderungen und die heutige Konstruktion ist nicht ursprünglich. Diese Voraussetzung wurde auch mittels der dendrochronologischen Datierung unterstützt, wonach das Holz für das Satteldach in Jahren 1832/33 und 1833/34 gefallen wurde. Im Gegensatz dazu sind die Ermittlungen der dendrochronologischen Erforschung des Holzes für das Zeltdach mit der Haube mehr interessant, da trotz aller Nachrichten aus den Schriftquellen von verhältnismäßig massiven Reparaturen und Ersätzen der Konstruktionsglieder zweifellos bewiesen wurde, daß die Konstruktion ursprünglich ist und das Holz der Balken in den Jahren 1568/1569 gefallen wurde. Die Datierung bestätigte den Wert des Turmes als einer authentisch erhaltenen Konstruktion und ordnete zugleich den Ausbau des ganzen Hauses schon tiefer in die 60. Jahre des 16. Jahrhunderts ein.

Den Grund für die Errichtung einer solchen Aussichtshaube stellte zweifellos die aristokratische Repräsentation ihres Bauherrn, des bedeutendsten Patriziergeschlechts der Stadt dar. Das Muster für die baukünstlerische Gestalt des Leitmeritzer Daches war trotz der einheimischen Tradition der Zeltdächer von Benedikt Ried und seinen Nachfolgern und seiner älteren Analogie über dem Pardubitzer Rathaus die Region des benachbarten Sachsens und das Gebiet nordwärts entlang des Elbestroms. Seine geradeste Formanalogie befand sich im 16. Jahrhundert in der Haube, die den Hasenturm genannten Turm des herzoglichen Schlosses Hartenfels unweit von Torgau a. d. Elbe gekrönt hatte. Der Turm ist jedoch 1599 ausgebrannt und wurde nicht mehr erneuert. Ähnlich war die auch nicht erhaltene Eckturmmaube des Dresdener Schlosses. Bisher ist hingegen die große fast kugelförmige Haube über dem polygonalen Schloßkapellenrisalit von Hinterglauchau bei Chemnitz vorhanden.

Die ursprüngliche Entstehungsregion jener in ihrer Zeit modischen und ausschließlichen großen Aussichtshauben war jedoch Westeuropa. Sie erscheinen an den Adelssitzen vom Anfang des 16. Jahrhunderts in Niederlanden und in Belgien in der Umgebung Brüssels oder an den Stadtbauten in Mecheln, Antwerpen oder Löwen. Diese Überdachungsform war in diesen Regionen beliebt und verhältnismäßig oft. Ihre Ausbreitung ostwärts war eher eine Ausnahme und sie erscheinen nur selten an vereinzelter Prunkbauten.

Um so mehr steigt die Bedeutung der Leitmeritzer Haube als des am östlichsten situierten, authentisch erhaltenen Vertreters von ihrem Typ. In Verbindung mit ihrem Bauherrn belegt sie seine hohen aristokratischen Ambitionen, wofür er sich nicht für seine Repräsentation einen in Böhmen ganz seltenen und in der breiteren Umgebung lediglich ausschließlich für das höchste adelige Niveau zugelassenen Bau zu wählen weigerte. Das Haus Kalich in Litoměřice belegt daher nicht nur die Position der Stadt und ihrer erstrangigen Repräsentanten in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts, sondern mit seiner Existenz überschreitet es klar sowie damals als auch in der Gegenwart den Rahmen böhmischer Länder.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Litoměřice, Haus „Kalich“, Konstr.-Nr. 15. Gesamtansicht von Nordwesten (Foto M. Panáček, 2001).

Abb. 2: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Zeltdachstuhl, Gründung des polygonalen Turmstuhls auf dem Schwellenrost, Ansicht von Südwesten (Foto M. Panáček, 2002).

Abb. 3: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Detail des Zeltdachscheitels, des oktogonalen Turms und der Aussichtshaube, Ansicht von Südwesten (Foto M. Panáček, 2002).

Abb. 4: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Erdgeschoß, Grundriss (nach O. Votoček, 1955).

Abb. 5: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Zeltdach- und Aussichtshaubenstuhl, vertikaler Längsschnitt in der Richtung Nord-Süd, Ansicht von Osten (Aufnahme und Zeichnung M. Panáček, Zusammenarbeit J. Panáčková, 2002).

Abb. 6: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Zeltdachstuhl, polygonaler, mit podestartigen Konstruktionen an Seiten fixierter Turmstuhl, Ansicht von Südwesten (Foto M. Panáček, 2002).

Abb. 7: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Zeltdachstuhl, innere Wendeltreppe im polygonalen Turmstuhl, Ansicht von Süden (Foto M. Panáček, 2001).

Abb. 8: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Konstruktion der Haube, Grundrißschnitt (Aufnahme und Zeichnung M. Panáček, 2002).

Abb. 9: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Satteldachkonstruktion, vertikaler Querschnitt, zweites Bindergespärre von Norden, Ansicht von Norden (Aufnahme und Zeichnung M. Panáček).

Abb. 10: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Aussichtshaube, Innenraum, Ansicht von Südwesten (Foto M. Panáček, 2001).

Abb. 11: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Satteldachkonstruktion, östlicher Teil des sechsten Bindergespärres, Ansicht von Norden (Foto M. Panáček, 2002).

Abb. 12: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Aussichtshaube, dem Klostergewölbe mit rundem Schlußstein ähnliche Bogenrippenkonstruktion, Ansicht von Norden (Foto M. Panáček, 2001).

Abb. 13: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Satteldachkonstruktion, Detail der Floßbandreste (Foto M. Panáček, 2002).

Abb. 14: Litoměřice, Stadtansicht von Südwesten, Ausschnitt mit dem Haus „Kalich“ aus der Zeichnung von F. B. Werner, gegen 1733 (Foto vom Negativ aus der fotografischen Sammlung der Zentralstelle des Nationalinstituts für Denkmalpflege, Prag).

Abb. 15: Pardubice, Haus Konksr.-Nr. 6, ehemaliges Rathaus. Ausschnitt aus der Vedute der Stadt von Westen. Holzschnitt nach der Zeichnung von J. Wilenberg, 1602, aus dem Buch *Diadochos id est successio* von Bartolomäus Paprocký.

Abb. 16: Litoměřice, Haus „Kalich“, Nr. 15. Aquarellzeichnung von Dr. Czeplak, 1890, Rekonstruktion des Zustandes vor 1834 (Státní oblastní archiv/Staatliches Regionalarchiv Litoměřice, Foto A. Horská, 2001).

Abb. 17: Prag, Neustadt, Jerusalem-Kapelle bei der Kirche des hl. Stephan. Kolorierte Radierung von Vincenc Morstadt, vor 1825 (Museum hlavního města Prahy/Museum der Hauptstadt Prag, Inv.-Nr. 5148).

Abb. 18: Torgau, Schloß Hartenfels. Ausschnitt aus dem Bild „Jagd zu Ehren Kaiser Karls V. beim Schloß Hartenfels“ von Lucas Cranach d. Ä., 1544 (Madrid, Museo del Prado).

Abb. 19: Dresden, Schloß. Holzmodell der Renaissancegestalt vor 1620 (übernommen aus dem Werk: C. Gurlitt – O. Haenel – B. Adam, *Sächsische Herrensitze und Schlösser*, Dresden o. J., Bl. 47).

Abb. 20: Torgau, Schloß Hartenfels. Ausschnitt aus der Druckplatte mit der Szene von Christus mit den Kindern von Lucas Cranach d. Ä., seitlich umgekehrtes Bild (übernommen aus dem Buch „Kunst der Reformationszeit“, Berlin 1983, s. 375, Bild F7).

Abb. 21: Rechteren, Schloß. Abbildung aus dem J. 1729 von A. de Haen (übernommen aus dem Werk: B. O. Meierink, *Die Baupraxis im Ostniederländisch-Westfälischen Raum*, Bd. 42, Jonas Verlag 1994, S. 137, Abb. 6).

Abb. 22: Veere, Stadtkirche. Bild „Der Kirchenplatz in Veere in Zeeland“ von Jan van der Heyden (Staatliche Kunsthalle Karlsruhe).

Abb. 23: Rostock, Stadtpanorama. Ausschnitt. Nach der Zeichnung von Joris Hoefnagel gestochen von Franz Hogenberg. Kolorierter Kupferstich, herausgegeben in Köln 1572 von Georg Braun im I. Teil des Werkes *Civitates Orbis Terrarum* (übernommen aus: *Les cités du monde, Europe et Amérique, Les planches de l'édition de 1572 du Civitates Orbis Terrarum*, Introduction de Lelio Pagani, Orsamaggiore 1990, Tafel XIX.).

(Übersetzung J. Noll)

VALDŠTEJNOVO CASINO U JIČÍNA

PETR ULIČNÝ

ÚVOD

Casino s loggií, dvorem, zahradou a oborou je součástí mimořádného krajinného konceptu, založeného v jičínské kotlině frýdlantským vévodou Albrechtem z Valdštejna.¹⁾ Město Jičín, které Valdštejn učinil středem svého rozlehlého panství, stanovil také středem této kompozice. Z Valdické brány, stojící před průčelím kostela sv. Jakuba, byla vytyčena osa kompozice, formovaná lipovou alejí, ústící do nádvoří před casinem u Valdic a procházející jím původně ještě dále ke kostelu sv. Bruna (dnes sv. Josefa) kartuziánského kláštera ve Valdicích. Všechny tyto prvky velkolepé kompozice byly založeny na přirozeně vytvořených základech zdůrazněných již ve středověku (spojnice středověkých hradů Veliše a Kumburku-Bradlece s Jičínem uprostřed přes vrchy Čerov, Zebín a Železný). A tak i kasino se zahradou a novou oborou bylo založeno vedle starší Trčkovské obory pod vrchem Zebín. Na cestě k této staré oboře stál osamocený dvorec Čerov, o kterém Valdštejn zpočátku uvažoval jako o možném místě k vybudování svého letohrádku.²⁾

Z lipové aleje se nevstupovalo přímo do casina, ale do bohu trojkřídlého hospodářského dvora, obsahujícího stáj, byt pro zahradníka a koníře s kuchyní a obytné podkrovní čeládky. Zde měl být Valdštejn a jeho hosté odbaveni, aby mohli vstoupit zadním vchodem buď do dvorního křídla casina, anebo přímo skrze tento trakt do loggie a dvouramenným schodištěm sejít do zahrady. Komnaty v dvorním traktu, přístupné velkým šnekovým schodištěm, umožňovaly v casinu delší pobyt. Casino a dvůr byly součástí hlubkové osy, procházející skrze zahradu a novou oboru až do

Obr. 1: Celkový pohled na casino a dvůr od jihu (foto P. Uličný, 2002).